

แนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข
“พอมี พอกิน พอใช้”

Guidelines for Community Development According to the Philosophy of Sufficiency
Economy towards Building a Well-Being Society,
"Enough, Enough, and Enough to Eat"

กรชนก สนิทวงศ์

Kornchanok Sanitwong

ณรงค์ เจนใจ

Narong Jenjai

สาขาวิชาพัฒนาสังคม สำนักวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

Social Development Program, School of Social Sciences, Chiang Rai Rajabhat University

Email: kornchanoke2509@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ผู้ศึกษามุ่งเน้นการศึกษาจากเอกสารและรวบรวมเป็นบทความวิชาการที่จะนำไปสู่การศึกษาถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข “พอมี” “พอกิน” “พอใช้” อย่างยั่งยืน หน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน จึงได้น้อมนำแนวพระราชดำริมาเป็นแนวทางการปฏิบัติการในระดับพื้นที่ เช่น กรมการพัฒนาชุมชน สำนักงานปฏิรูปที่ดินฯ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ผลการดำเนินงานพบว่า ได้เกิดหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง นักปราชญ์ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งเกิดการสืบทอดและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านอาชีพทางการเกษตร ผลจากการปฏิบัติการดังกล่าว ได้เกิดแนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข “พอมี” “พอกิน” “พอใช้” อย่างยั่งยืนคือ การมุ่งเน้นการให้ความรู้ ความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การฝึกทักษะ การคิด วิเคราะห์และทบทวนตนเอง การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน ทุนทรัพย์ เมล็ดพันธุ์ ความรู้ เกี่ยวกับการเกษตร มีการส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการแปรรูปทางการเกษตรรวมทั้งการส่งเสริมด้านการตลาดเพื่อให้เกษตรกรเกิดการพัฒนาและที่สำคัญมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดสังคมอยู่ดีมีสุขด้วยการช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญและส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : เศรษฐกิจพอเพียง, แนวทางการพัฒนาชุมชน

Abstract

This academic article the students focus on studying from documents and compiling into academic articles that will lead to the study of the community development approach based on the Sufficiency Economy Philosophy to build a well-being, "enough", "enough", "fair" society. Sustainable the government and private agencies, such as Department of Community Development, Agricultural Land Reform Office, and Ministry of Agriculture and Cooperatives, implemented King Rama's royal words as the guideline for the operations. It was found that the model for sufficiency economy village, philosophers, community enterprise were initiated, including the transfer and exchange of agricultural learning. As a result, the guideline for community development based on SEP for the sustainable well-being society by "moderation" was initiated by emphasizing on providing knowledge and understanding of SEP principles, the training on thinking and analysis skills, the support of production inputs such as land, capital, seeds, and knowledge about agriculture, the promotion of product development and agricultural products processing, as well as the marketing promotion for the agriculturist development. Importantly, kindness and sharing among the community is very crucial for promoting and supporting the well-being society as it was the key mechanism leading to the sustainable and self-reliant community.

Keywords: Sufficiency economy, Community development guideline

บทนำ

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 9 ที่ทรงพระราชทานมานานกว่า 30 ปี ซึ่งเป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมไทย ยึดหลักทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผลและการสร้างภูมิคุ้มกันในตัวเองตลอดจนใช้ความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2562) แต่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทิศทางการพัฒนาประเทศยังไม่มีเปลี่ยนแปลง (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2562) จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2540 ที่ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหา “วิกฤตต้มยำกุ้ง” ซึ่งเป็นวิกฤตการณ์ทางการเงินในเอเชียที่ส่งผลกระทบต่อวิถีความเป็นอยู่ของประชาชนคนไทย (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2562) จึงทำให้รัฐบาลไทยเริ่มเกิดความตระหนักและได้อัญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในรัชกาลที่ 9 มาเป็นปรัชญานำทางในการบริหารและพัฒนาประเทศ โดยได้กำหนดไว้ในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545 –พ.ศ.2549) เป็นต้นมา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544)

ความสำคัญของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากเป็นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตรในรัชกาลที่ 9 ที่ได้พระราชทานให้กับประชาชนคนไทยโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤตและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง นำไปสู่การพัฒนาที่มีสมดุล มีคุณภาพและยั่งยืน ที่สำคัญเศรษฐกิจพอเพียงสามารถที่จะนำไปประยุกต์หรือปรับใช้กับสังคมในทุกระดับไม่ใช่เฉพาะสังคมเกษตรเพียงอย่างเดียว ดังที่ประเวศน์ วะสี (2542 : 12) ได้กล่าวถึงความสำคัญของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ว่า “เป็นทางรอดของสังคมไทยที่ส่งผลต่อการเกิดความเข้มแข็งของเศรษฐกิจพื้นฐานหรือฐานรากของสังคม” เนื่องจาก “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นเศรษฐกิจที่มีการบูรณาการที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างได้ดุลยภาพ หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็น “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง” เพราะเป็นเศรษฐกิจที่เข้มแข็งจากฐานล่างนั่นเอง ในขณะที่ อภิชัย พันธเสน (2545 : 52) ได้กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงที่พิจารณาตามการให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงว่า เป็นเศรษฐกิจที่สามารถพึ่งตนเองได้บนพื้นฐานศักยภาพของตนเอง ทำให้เกิดความเข้มแข็งทางจิตใจและเป็นเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดความร่วมมือ ร่วมใจ สมัคสมานสามัคคีภายในชุมชนเดียวกันและที่สำคัญคือ เป็นเศรษฐกิจที่แก้ไขปัญหาความยากจนเพราะประชาชนพอมี พอกิน นอกจากนั้น หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยังได้รับการเชิดชูจากคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติองค์การสหประชาชาติ (โพสตุญเดย์, 2559) ว่าเป็นปรัชญาที่เป็นแนวทางเสริมพลังการพัฒนาที่สำคัญและยังมีความสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของเอเชีย เพราะปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเล็งเห็นคุณค่าของคนและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกลไกของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงส่งเสริมการมีส่วนร่วมในทุกระดับและเชื่อมโยงตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชนจนถึงระดับชาติ ซึ่งจะเป็นแนวทางที่จะช่วยนำเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของโลกไปสู่ความสำเร็จได้ กล่าวโดยสรุป “เศรษฐกิจพอเพียง” มีความสำคัญเนื่องจากเป็นหลักปรัชญาที่อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานราก ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่จะทำให้เกิดสังคมเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นยุคที่ประชาชนจะต้องมีความรู้เท่าทันสถานการณ์ มีความตระหนัก รู้จักคิดเป็น ทำเป็นและแก้ไขปัญหาเป็น มีความรอบคอบ รอบรู้และมีคุณธรรม

แนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในรัชกาลที่ 9 ได้ทรงพระราชทานถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจะพบว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่อยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางซึ่งเป็นหัวใจสำคัญตามหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทยและเป็นศาสนาที่ต้องประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะรู้และเข้าใจ ดังนั้น หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เป็นเพียงหลักปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานเท่านั้น แต่เป็นหลักการปฏิบัติที่จะนำพาให้ประชาชนคนไทยก้าวพ้นวิกฤติ ซึ่ง

พระองค์ได้พยายามอธิบายถึงหลักความพอเพียงให้แก่ประชาชนคนไทยว่า หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการ ทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2562) อาจกล่าวได้ว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาพื้นฐานการดำรงอยู่ของสังคมไทยในอดีตที่เคยมีมาที่อยู่บนพื้นฐานของหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักการดังกล่าว สามารถนำมาสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : กรชนก สนิทวงศ์ ผู้ศึกษา

พระราชดำริว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียง

ดังได้กล่าวข้างต้นถึง “หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ว่าเป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในรัชกาลที่ 9 ที่ได้พระราชทานให้แก่ประชาชนคนไทยมาโดยตลอด เพื่อให้คนไทยได้รู้จักตนเอง รู้จักการประหยัด อดออม มัธยัสถ์ มีความรอบรู้ มีคุณธรรม ซึ่งเป็นหลักในการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุขและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างเข้มแข็งและมั่นคง แต่ทิศทางการพัฒนาของประเทศก็ได้เปลี่ยนแปลง ยังคงวิ่งตามระบบทุนนิยมและความทันสมัยจนกระทั่งเมื่อประสบกับวิกฤติจึงได้น้อมนำแนวพระราชดำริมาเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าว ที่ผ่านมามี

หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนได้พยายามรวบรวมพระราชดำริว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. พระราชดำรัสที่เกี่ยวข้องกับการประหยัด มัธยัสถ์ เช่น “การใช้จ่ายโดยประหยัดนั้น จะเป็นหลักประกันความสมบูรณ์พูนสุขของผู้ประหยัดเองและครอบครัว ช่วยป้องกันความขาดแคลนในวันข้างหน้า การประหยัดดังกล่าวนี้ จะมีผลดีไม่เฉพาะแก่ผู้ประหยัดเท่านั้น ยังจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย” พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ 31 ธันวาคม 2502 (มหาวิทยาลัยมหิดล, 2562)

2. พระราชดำรัสที่เกี่ยวกับการรู้จักตัวเองและรู้เท่าทัน เช่น “...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่สมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทย พออยู่พอกิน มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธาน ในทางนี้ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่มีความพออยู่พอกิน มีความสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้...” (4 ธันวาคม 2517) และ “...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐานคือ ความพอมี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป...” (18 กรกฎาคม 2517) และ “...เราไม่เป็นประเทศร่ำรวย เรามีพอสมควร พออยู่ได้ แต่ไม่เป็นประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เราไม่อยากจะเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมาก เพราะถ้าเราเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมากก็จะมีแต่ถอยกลับ ประเทศเหล่านั้นที่เป็นประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า จะมีแต่ถอยหลังและถอยหลังอย่างน่ากลัว แต่ถ้าเรามีการบริหารแบบเรียกว่าแบบคนจน แบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัคคีนี้แหละคือเมตตา กัน จะอยู่ได้ตลอดไป...” พระราชดำรัส เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย วันที่ 4 ธันวาคม 2534

3. พระราชดำรัสเกี่ยวกับการมีความรู้และคุณธรรม “หลักของคุณธรรม คือการคิดด้วยจิตใจที่เป็นกลาง ก่อนจะทำสิ่งใด จำเป็นต้องหยุดคิดเสียก่อนเพื่อรวบรวมสติให้ตั้งมั่น และให้จิตสว่างแจ่มใส ซึ่งเมื่อฝึกหัดจนคุ้นเคยชำนาญแล้ว จะกระทำได้คล่องแคล่วช่วยให้สามารถแสดงความรู้ ความคิดในเรื่องต่าง ๆ ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย ได้ชัด ไม่ผิดทั้งหลักวิชาทั้งหลักคุณธรรม” กล่าวคือ พระองค์ทรงเน้นย้ำในเรื่องของ “ความตระหนัก” “คิดก่อนทำ” และ “คิดด้วยจิตใจที่เป็นกลาง” ซึ่งนำไปสู่ความมีเมตตาและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข” พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม 2535

4. พระราชดำรัสที่เกี่ยวกับความพอเพียง “...คำว่าพอเพียงความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่า พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง...” พระราชดำรัส เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม 2541 และ “...เศรษฐกิจพอเพียง...จะทำความเจริญให้แก่ประเทศได้แต่ต้องมีความเพียร แล้วต้องอดทน ต้องไม่ใจร้อน ต้องไม่พูดมาก ต้องไม่ทะเลาะกัน ถ้าทำโดยเข้าใจกัน เชื่อว่าทุกคนจะมีความพอใจได้...” พระราชดำรัส เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม 2541 (ศูนย์บริหารงานกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: 2562) และ “...เศรษฐกิจพอเพียง...จะทำความเจริญให้แก่ประเทศได้ แต่ต้องมีความเพียร แล้วต้องอดทน ต้องไม่ใจร้อน ต้องไม่พูดมาก ต้องไม่ทะเลาะกัน ถ้าทำโดยเข้าใจกัน เชื่อว่าทุกคนจะมีความพอใจได้...” พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทาน ณ วันที่ 4 ธันวาคม 2541 (BBC NEWS, 2561)

5. “เศรษฐกิจพอเพียงนี้ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว คือ ไม่ต้องทั้งหมด หรือแม้จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ได้ปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนามาช้านานแล้ว มาบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ดีมาก แล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น หมายความว่า ถ้าทำได้เศษหนึ่งส่วนสี่ของประเทศก็จะพอ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงและทำได้เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น ไม่ได้แปลว่า เศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ” พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 4 ธันวาคม 2541

จากพระราชดำรัสดังกล่าว ทำให้พบว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตรในรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับความพอเพียงและรู้เท่าทันที่อยู่บนพื้นฐานการมีความตระหนักรู้ให้แก่ประชาชนคนไทยมาโดยตลอด แต่จุดมุ่งเน้นการพัฒนาก็มิได้เปลี่ยนแปลงรัฐบาลยังคงมุ่งเน้นการพัฒนาที่เกิดประโยชน์ต่อภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ส่งผลให้ประเทศต้องประสบกับปัญหาประชาชนอ่อนแอไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้

เป้าหมายของแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2562) ดังนั้นเป้าหมายของแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญคือ เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดความสมดุลในการดำรงชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากโลกภายนอก โดยยึดหลักความพอเพียงที่อยู่บนพื้นฐานของทางสายกลาง ที่จะเป็นแนวทางนำไปสู่ความมั่นคงในการดำรงชีวิตของประชาชนคนไทยในทุกระดับชั้น

แนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ที่ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของประชาชนคนไทย ทำให้คนไทยได้ย้อนกลับมาทบทวนแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาเป็นแนวทางการพัฒนาตนเองเพื่อให้รอดพ้นจากวิกฤตดังกล่าว

โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงานที่ได้أي้เชิญแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางการทำงานเพื่อการพัฒนาตามนโยบายของรัฐบาล

ซึ่งมีหน่วยงานที่สำคัญ ได้แก่ สำนักงานส่งเสริมความเข้มแข็งชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยมีหน่วยงานในกำกับที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนาภาคประชาชน เช่น สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาตามพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

กรมการพัฒนาชุมชน

ดังได้กล่าวข้างต้นถึงการที่รัฐบาลได้น้อมนำแนวทางหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549) เป็นต้นมา ได้มีหน่วยงานด้านพัฒนาที่สำคัญของภาครัฐ เช่น กรมการพัฒนาชุมชน โดยสำนักส่งเสริมความเข้มแข็งชุมชน (2562) เป็นหน่วยงานหลักในด้านการพัฒนาชุมชนของประเทศ ได้จัดทำโครงการส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างความสุขให้ชุมชน ซึ่งโครงการนี้ได้เริ่มปฏิบัติการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา โดยได้เริ่มดำเนินการพัฒนาหมู่บ้านทั่วประเทศ ส่งเสริมให้หมู่บ้าน/ชุมชนมีส่วนร่วม ดำเนินการพัฒนา

เพื่อตนเองสอดคล้องกับแนวคิดประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยมีรูปธรรมของความพอเพียงใน 6 ด้านคือ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีการออม การเรียนรู้ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนและการเอื้ออาทรต่อกัน

ต่อมาได้มีการยกระดับการพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงสู่ความเป็นต้นแบบ (พ.ศ. 2552-2560) โดยมุ่งเน้นการมีศักยภาพใน 4 ด้านคือ

1. ด้านจิตใจ มี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่ มีความสามัคคีและความร่วมมือ มีข้อปฏิบัติของหมู่บ้าน มีกองทุนสวัสดิการแก่สมาชิก ยึดมั่นหลักการประชาธิปไตย มีคุณธรรมจริยธรรม ปลอดภัยและเชื่อมั่นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. ด้านเศรษฐกิจ มี 5 ตัวชี้วัด ได้แก่ จัดทำบัญชีครัวเรือน ลดรายจ่ายและสร้างรายได้ รวมกลุ่มพัฒนาอาชีพหลัก มีกิจกรรมการออมที่หลากหลาย มีวิสาหกิจชุมชน

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มี 4 ตัวชี้วัด ได้แก่ มีจิตสำนึกของการอนุรักษ์ฯ มีกลุ่ม/องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม มีการใช้พลังงานทดแทนและมีการสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. ด้านการเรียนรู้ มี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่ มีข้อมูลชุมชน ใช้ข้อมูลและแผนชุมชน ค้นหาและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ในชุมชน ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม สร้างเครือข่ายภาคีการพัฒนาและปฏิบัติตามหลักการพึ่งตนเอง

จาก 23 ตัวชี้วัดดังกล่าว ได้มีการนำไปเรียงลำดับและจัดกลุ่มตามเกณฑ์ใน 3 กลุ่ม คือ ระดับพออยู่ พอกิน ต้องผ่านเกณฑ์ 10-16 ข้อ ระดับอยู่ดี กินดี ต้องผ่านเกณฑ์ใน 17-22 ข้อและระดับมีมีศรีสุข ผ่านเกณฑ์ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม กรมพัฒนาชุมชนได้มี Road map การพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงไว้ใน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การประเมินแยกประเภท ขั้นที่ 2 การคัดเลือกเป้าหมาย ขั้นที่ 3 การรักษาและพัฒนาขยายผล และขั้นที่ 4 คือ การยกย่องเชิดชูเกียรติ

ผลการดำเนินการของกรมการพัฒนาชุมชนที่ได้เลือกหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ที่ถูกจัดระดับด้วยเกณฑ์ชี้วัดของกระทรวงมหาดไทย 4 ด้าน 23 ตัวชี้วัดดังกล่าว มาพัฒนาเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นในทั่วประเทศนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 เป็นต้นมา (กรมการพัฒนาชุมชน, 2562)

สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

ในส่วนของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (2562) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ฯ เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสำนักงานได้เกิดขึ้นจากพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ.2518 เพื่อสนองแนวนโยบายของรัฐในการลดความเหลื่อมล้ำ ช่วยให้เกษตรกรมีที่ดินทำกินและใช้ประโยชน์มากที่สุด และตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2548 ได้ให้ความเห็นชอบมอบหมายกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นหน่วยงานหลักในการช่วยแก้ไขปัญหาความยากจน โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 9 เป็นตัวขับเคลื่อนหลักใน 2 รูปแบบคือ การจัดทำศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนและการสร้างนิคมเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายของการดำเนินงานของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมคือ การแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับประชาชน พบว่า ปัญหาสำคัญของความยากจนในภาคเกษตรคือ

1. การขาดความรู้และการจัดการ
2. ขาดทุนสนับสนุน

3. ขาดที่ดินทำกิน ขาดการพัฒนาดินและน้ำ

4. ปัญหาราคาสินค้าและตลาด

ดังนั้น สำนักงานปฏิรูปที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงได้มีการจัดหลักในการจัดหาที่ดิน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การฝึกอบรม การพัฒนาด้านอาชีพ การจัดการ การแปรรูป การตลาด

ผลของการดำเนินงานพบว่า ได้เกิดปรากฏการณ์ด้านเกษตรกรรมในชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ เกิดกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เกิดการสร้างและพัฒนาเกษตรกรรมใหม่ (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2562)

นอกจากนี้ ได้มีการนำแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นแนวทางการพัฒนาในหลายองค์กร เช่น ธนาคารเกษตรและสหกรณ์ (สิริกิติ์ บุญสังข์ และคณะ, 2560) พบว่า การปฏิบัติงานของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ได้นำแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นแนวทางในการพัฒนาพบว่า ประชาชนในพื้นที่เกิดการลดรายจ่าย สร้างรายได้ในครัวเรือน มีการทำบัญชีครัวเรือน ปลูกผักสวนครัว เพื่อบริโภคที่เหลือนำไปจำหน่าย มีการผลิตของใช้ในครัวเรือน มีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น กลุ่มอาชีพกลุ่มออมทรัพย์ฯ และ รังสรรค์ สิ่งเหลือ และนิภาภรณ์ จงวุฒิเวศย์ (2561) พบว่า กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลต่อการสืบทอดด้านการประกอบอาชีพทางการเกษตร เช่น การทำผ้าหมีย้อมครามและการทำไร่นาสวนผสม ฯ เป็นต้น

ปัญหาการพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สำหรับสถานการณ์ปัญหาของการพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ประเทศไทยได้พัฒนาโดยมุ่งเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นสำคัญได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนในสังคมไทยทั้งในด้านวิถีการดำรงชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมฯ ส่งผลต่อความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พรชัย เจตมาตย์, 2560) นอกจากนี้ยังพบว่า ประชาชนยังขาดความตระหนัก การยึดติดกับสิ่งอำนวยความสะดวก การติดต่อบุคคล การขาดความเข้าใจและการมีปัญหานี้สิน (สาวิตรี รังสิภัทร และอภิสิทธิ์ แสงตรีเพชรกล้า, 2553)

บทสรุป

ดังได้กล่าวข้างต้นถึงหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่า เป็นแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในรัชกาลที่ 9 ที่ได้พระราชทานให้กับประชาชนคนไทยเพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ได้ท่ามกลางสถานการณ์ปัญหาและวิกฤตการณ์ทั้งด้านเศรษฐกิจ ประเพณีวัฒนธรรมสังคม และการเมือง ซึ่งเป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกๆระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักปรัชญาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางตามหลักของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาสำคัญประจำชาติไทย อีกทั้งยังเป็นหลักปรัชญาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมไทยที่รู้จักการช่วยเหลือเกื้อกูลและสามารถพึ่งตนเองได้ และพระองค์ได้ทรงพระราชทานย่าเตือนและการให้สติแก่ประชาชนคนไทยในการดำรงอยู่และให้รู้จักการพึ่งตนเองมาโดยตลอดจากพระบรมราโชวาทในโอกาสต่าง ๆ สืบเนื่องระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 60 ปีที่พระองค์ทรงครองราช แต่ประชาชนส่วนใหญ่กลับไม่ได้ยึนสิ่งที่พระองค์ได้ทรงย้ำเตือน

จนกระทั่งเมื่อเกิดวิกฤตที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงอยู่ของตนเอง จึงได้พร้อมใจที่จะน้อมนำแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางการพัฒนาเพราะเห็นว่า คือทางรอดของสังคมไทยที่จะสามารถผ่านพ้นวิกฤตไปได้เนื่องจากหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เป็นเพียงหลักเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เป็นหลักเพื่อการพัฒนาคนของประเทศให้เป็นคนที่มีคุณภาพสามารถคิดเป็น ทำเป็น และแก้ไขปัญหาเป็น และถือได้ว่า หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักการพัฒนาหรือเป็น “เศรษฐกิจฐานราก” ที่จะสร้างความมั่นคงและแข็งแรงให้กับคนในสังคมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีสังคมที่ดีมีความสุข “พอมมี” “พอกิน” “พอใช้” อย่างยั่งยืน แต่ก็ยังพบว่า การน้อมนำแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับหรือประยุกต์ใช้ก็ยังไม่ประสบกับปัญหาทั้งในด้านความรู้ ความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง จะเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 9 ที่พระองค์ได้มีพระบรมราโชวาทเน้นย้ำบ่อย ๆ เกี่ยวกับ “ความประหยัดมัธยัสถ์” “ความพอเพียง” “ความมีเหตุผล” “การมีภูมิคุ้มกัน” “ความรู้” และ “คุณธรรม” ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

อีกทั้ง ได้มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ได้ดำเนินการเพื่อพัฒนาชุมชนโดยการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการพัฒนาพบว่า ปัญหาในการพัฒนาตามแนวทางหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ใกล้เคียงกันในหลายพื้นที่ คือ ประชาชนในพื้นที่บางส่วนยังขาดความรู้ ความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง ขาดความตระหนักรู้ ขาดองค์ความรู้ด้านการเกษตร ขาดทุนทรัพย์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จรวมทั้งขาดในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การแปรรูปทางการเกษตรและการส่งเสริมด้านการตลาด (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2562) และสอดคล้องกับข้อเสนอของสิริกิติ์ บุญสังข์ และคณะ (2560) ที่ได้ทำการศึกษาแนวทางในการส่งเสริมเพื่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็งของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น ธนาคารเกษตรและสหกรณ์และสำนักงานพัฒนาชุมชนพบว่า ประชาชนในพื้นที่ยังขาดความตระหนักรู้อย่างแท้จริง โดยในงานวิจัยดังกล่าว ได้ให้ข้อเสนอว่า ควรมีการสร้างจิตสำนึกสร้างภูมิคุ้มกันให้กับสมาชิกในครัวเรือนในด้านการขยัน ประหยัด อุดม ซื่อสัตย์ มีวินัย ใฝ่หาความรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง เพิ่มทางเลือกในการทำกิจกรรมเพื่อลดรายจ่ายในชีวิตประจำวันและลดต้นทุนการผลิต ควรมีการสร้างอาชีพเสริมให้มีรายได้ที่เพียงพอ การแก้ไขปัญหาพื้นฐาน เช่นดินเค็ม น้ำกร่อยและการขาดแคลนน้ำ รวมทั้งการสนับสนุนการพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มเพื่อส่งเสริมด้านอาชีพ เช่น กลุ่มปุ๋ย กลุ่มเมล็ดพันธุ์ รวมทั้งการพัฒนาโรงสีข้าวชุมชน ส่วน วิฑูลย์ แก้วสุวรรณ และคณะ (2559) พบว่า ปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความรู้ ความเข้าใจคือ การได้มีโอกาสเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากปราชญ์ผู้ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาที่ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ อย่างไรก็ตาม วิฑูลย์ แก้วสุวรรณและคณะ (2559) ยังพบว่า หากจะมีการพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น ควรมีแนวทางการพัฒนาตามแนวหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงควรมุ่งเน้นการพัฒนาและทบทวนการดำเนินกิจกรรม การเสริมสร้างมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ในขณะที่เสาวนีย์ อาภามงคล (2559) ได้ทำการศึกษาถึงตัวแบบการพัฒนาชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงพบว่า ปัจจัยสำคัญ ได้แก่ การส่งเสริมการปฏิบัติการและผลสำเร็จของการเป็นชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง และยังพบอีกว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือความสำเร็จในการปลูกฝังแนวคิดการปฏิบัติตามแนวทางสายกลางที่สำคัญ ได้แก่ ด้านจิตใจและด้านเศรษฐกิจ

ดังนั้น แนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข “พอมมี” “พอกิน” “พอใช้” อย่างยั่งยืน ควรมุ่งเน้นในหลักการพัฒนาที่สำคัญซึ่งสอดคล้องกับหลักการทรงงานประการแรกคือ การคำนึงถึงภูมิสังคมและความตระหนักรู้ การทบทวนย้อนมองเพื่อจะทำให้เกิดวิเคราะห์ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในภาคประชาชน ให้ประชาชนได้มีโอกาสคิด วิเคราะห์และทบทวนตนเอง หาแนวทางการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของทางสายกลาง การทำความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่าง

แท้จริง หาแนวทางการพัฒนาหรือการส่งเสริมองค์ความรู้ รวมทั้งการหนุนเสริมทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิต เช่น ความรู้ด้านการเกษตร การจัดการน้ำ การจัดการดิน เมล็ดพันธุ์ฯ ที่ดิน งบประมาณ รวมทั้งควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การแปรรูปและการพัฒนาด้านการตลาดซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่จะส่งผลให้เกษตรกรได้เกิดการยกระดับด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต ร่วมกับการปลูกจิตสำนึกในการช่วยเหลือแบ่งปัน ซึ่งจะนำไปสู่การมีสังคมที่ดีและมีความสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถนำเสนอเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข

หลักการพัฒนาชุมชน

- คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา
- ระเบิดจากข้างใน
- ปลูกจิตสำนึก
- เน้นให้พึ่งตนเองได้

ปฏิบัติอย่างพอเพียง

- คำนึงถึงภูมิสังคม
- ทำตามลำดับขั้น ประหยัด เรียบง่าย ประโยชน์สูงสุด
- แก้ปัญหาจากจุดเล็ก
- ไม่ติดตำราใช้ธรรมชาติช่วย

สังคมอยู่ดีมีสุข “พอมี พอกิน พอใช้”

1. ครอบครัวยุ่งอุ่น
2. มีอาชีพ/มีความมั่นคงด้านอาหาร
3. มีรายได้เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย/มีอาชีพเสริม
4. ลดภาระหนี้สิน
5. มีความรู้ในด้านการบริหารจัดการ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี
6. มีความเอื้อเฟื้อ สามัคคีมุ่งประโยชน์คนส่วนใหญ่

ภาพที่ 2 แนวทางการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างสังคมอยู่ดีมีสุข

ที่มา : กรชนก สนิทวงศ์, ผู้ศึกษา

บรรณานุกรม

- กรชนก สนิทวงศ์. (2561). **ผู้นำกับการพัฒนา**. เชียงราย : สาขาพัฒนาสังคม สำนักวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2562). **วิสัยทัศน์กรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ. 2560 – 2564. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562**, จาก <http://www.cdd.go.th>.
- กรมการพัฒนาชุมชน. (15 ส.ค. 2562). กรมการพัฒนาชุมชน. แหล่งที่มา: <https://www.cdd.go.th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- ประเวศน์ วะสี. (2542). **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน.
- พรชัย เจตมานัน. (15 ส.ค. 2562). **เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน บูรณาการศาสตร์สหวิทยาการ**. แหล่งที่มา: <http://personnel.obec.go.th/hris-th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- มหาวิทยาลัยมหิดล. (15 ส.ค. 2562). **พระราชดำรัสด้านเศรษฐกิจพอเพียง**. แหล่งที่มา: <https://ka.mahidol.ac.th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (15 ส.ค. 2562). **วิกฤตเศรษฐกิจ 2540 : ผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ**. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562, จาก <https://www.stou.ac.th>.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (15 ส.ค. 2562). **เศรษฐกิจพอเพียง**. แหล่งที่มา: <http://www.chaipat.or.th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- โพสต์ทูเดย์. (15 ส.ค. 2562). **ยูเอ็นยกย่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของไทยในหลวง**. โพสต์ทูเดย์. แหล่งที่มา: <https://www.posttoday.com>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- รังสรรค์ สิงห์เลิศ และนิภาภรณ์ จงวุฒิเวศย์. (2561). **รูปแบบการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาบ้านดอนแดง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม. วารสารวิชาการการจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศและนวัตกรรม คณะเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. 5 (1), 133 – 144.**
- ศูนย์บริหารงานกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.(15 ส.ค. 2562). แหล่งที่มา: <http://www.cca.chula.ac.th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- สมชัย จิตสุชน. (2558). **ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย: แนวโน้มนโยบายและแนวทางขับเคลื่อนนโยบาย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ.
- สาวิตรี รังสิภัทร และ อภินันท์ แสงตรีเพชรเกล้า. (2558). **ปัญหาและแนวทางแก้ไขในการประยุกต์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนา บุคคลและครอบครัวของนิสิตคณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (15 ส.ค. 2562). **สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549**. แหล่งที่มา: <https://www.nesdc.go.th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. (15 ส.ค. 2562). แหล่งที่มา: <https://eoffice.alro.go.th>. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน. (2561). **การพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างความสุขให้ชุมชน**. กรุงเทพมหานคร : กรมการพัฒนาชุมชน.
- สิริกร บุญสังข์, วรรณษา แสนลำ, นัฏฐา มณฑล, นิตยา ปรุกระโทก. (2560). **การพัฒนาชุมชนต้นแบบในการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เพื่อชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข. วารสารชุมชนวิจัย. 11 (2), 9-20.**

- เสาวนีย์ อาภามงคล. (2559). ตัวแบบการพัฒนาชุมชนด้วยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง. **วารสารเอเชียพิจารณา**
ศูนย์การศึกษาเอเชีย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 3 (5), 151 –174.
- หลักการทรงงานเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง**. (15 ส.ค. 2562). แหล่งที่มา:
www.sufficiencyeconomic.org. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562.
- อภิชัย พันธเสน (2545). **การวิเคราะห์อุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม ตามแนวพระราชดำริ**
เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- BBC News. (13 ตุลาคม 2561). **ในหลวง ร.9 : 9 พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่ประทับใจ**
ไทย. แหล่งที่มา: <https://www.bbc.com>. สืบค้นเมื่อ 13 สิงหาคม 2562.